

IRAQI
Academic Scientific Journals

العراقية
المجلات الأكاديمية العلمية

ISSN: 2663-9033 (Online) | ISSN: 2616-6224 (Print)

Journal of Language Studies

Contents available at: <https://jls.tu.edu.iq/index.php/JLS>

The Triangle of Language, Thought, and Psyche

Parez Saman Ali*

Department of Kurdish/ College of Languages/ Salahaddin University

Parez.ali@su.edu.krd

&

Dr. Abdulla Husen Rasull

Department of Kurdish/ College of Languages/ Salahaddin University

Abdullah.raswl@su.edu.kurd

Received: 30/09/2025, Accepted: 14/10/2025, Online Published: 31/03/2026

Abstract

Language is the factor that, among all living beings, made us human. We are the creatures that, through language, can report on everything within the world of our minds. The human brain's storage consists of two repositories: the memory repository, which records those concrete and abstract things that are transferred to the brain through the five senses, and the thought repository, those things that the brain itself produces through its own thinking and creates images and innovations within it. The relationship between humans also occurs through the exchange of materials within their brain storage. The tool through which this exchange is carried out is language. Language converts the materials stored in the brain into vocal codes, expresses them, and exchanges them. This research sheds light on the relationship between language, thought, and psyche, as they are interconnected. Language is the expression of thought, thought is the organizer of the psyche, and the psyche is the source of emotion and thought.

Keywords: Language, thought, psyche, relationship, data

* **Corresponding Author:** Parez Saman Ali, E-mail: Parez.ali@su.edu.krd.

Affiliation: Salahaddin University – Iraq.

© This is an open access article under the CC by licenses <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

مثلث اللغة والفكر والنفس

پریز سامان علي

قسم اللغة الكردية / كلية اللغات / جامعة صلاح الدين

و

أ. د. عبد الله حسين رسول

قسم اللغة الكردية / كلية اللغات / جامعة صلاح الدين

المستخلص

اللغة هي العامل الذي جعلنا، من بين جميع الكائنات الحية، بشرا. نحن الكائنات التي تستطيع من خلال اللغة أن تبلغ عن كل شيء في عالم عقولنا. كما أن مخزن العقل البشري يتكون من مستودعين: مستودع الذاكرة، الذي يسجل تلك الأشياء المحسوسة والمجردة التي تنتقل إلى الدماغ عبر الحواس الخمس، ومستودع الفكر، تلك الأشياء التي ينتجها العقل نفسه من خلال تفكيره الخاص ويخلق فيها الصور والإبداعات. كما أن العلاقة بين البشر تحدث أيضا من خلال تبادل المواد داخل مخزن أدمغتهم. الأداة التي يتم من خلالها هذا التبادل هي اللغة. اللغة تحول تلك المواد داخل مخزن الدماغ إلى رموز صوتية وتعبّر عنها وتتبادلها. هذا البحث يسلط الضوء على العلاقة الموجودة بين (اللغة والفكر والنفس)، لأن اللغة والفكر والنفس مترابطة. اللغة هي التعبير عن الفكر، والفكر هو منظم النفس، والنفس هي مصدر العاطفة والفكر.

الكلمات المفتاحية: اللغة، الفكر، النفس، العلاقة، البيانات

سینکۆچکەى زمان و بیر و دەرون

پەریز سامان عەلى

بەشى كوردی / كۆلیژی زمان / زانکۆی سه‌لاحه‌ددین

و

پ.د.عەبدوللا حوسین رەسول

بەشى كوردی / كۆلیژی زمان / زانکۆی سه‌لاحه‌ددین

پوخته

زمان ئەو هۆکارهیه، لەناو هەموو زیندەمواندا ئێمەى کرد بە مەرووف، ئێمە ئەو گیانەمەرمەین بە هۆی زمانەهە دەتوانین گوزارشت لە هەموو شتیکی ناو جیهانی مێشکمان بکەین. کۆگەى مێشکی مەرووفیش لە دوو خەرمەنە پێکدێ: خەرمەنەى یادگە، تۆمارگەى ئەو شتە بەرجەستە و دەرجەستانەن لە رێگەى پێنج هەستەکانەوه بۆ ناو مێشک گوزەر دەکەن، خەرمەنەى بێرگە، ئەو شتانەن، خودی مێشک بە بیری خۆی بەر هەمیاننێ و وینا و ئەفراندنیان تێدا دەکا. پەیمەندی نێوان مەرووفەکانیش بە ئالوگۆری کەرسەى ناو کۆگەى مێشکیان، ئەو ئامرازەى ئەو ئالوگۆرەى پێ ئەنجام دەدرێ، زمانە. زمان ئەو کەرسەنەى ناو کۆگەى مێشکەکان دەکا بە کۆدی دەنگی و دەیانخاتەر و ئالوگۆریان پێ دەکا. لەم

تویژینه‌مه‌دا که به‌ناوی (سێکوچک‌ه‌ی زمان و بیر و دهرۆن) تیشک خراوته سه‌ر ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ی له‌نیوان (زمان و بیر و دهرۆن) هه‌یه، چونکه زمان و بیر و دهرۆن هاوپه‌یوه‌ندین، زمان دهره‌ینه‌ری بیره و بیریش ریکخه‌ری دهرۆنه، دهرۆنیش سه‌رچاوه‌ی هه‌ست و بیره.

کللی وشه‌کان: زمان، بیر، دهرۆن، په‌یوه‌ندی، داتا

پیشه‌کی:

زمان نامزای گه‌یاندن و رافه‌کردنی هه‌مو بواره‌کانی ژبان و زانست و زانیاریه‌کانه، ته‌نانه‌ت هه‌ر به‌ هۆی زمانه‌وه شیکردنه‌وه بۆ خۆدی خۆبشی ده‌کری،

1-0: ناو‌نیشان و باب‌ه‌تی تویژینه‌وه: ناو‌نیشانی تویژینه‌وه‌که بریتیه له (سێکوچک‌ه‌ی زمان و بیر و دهرۆن)، تویژینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانی دهرۆنیه، هه‌ولێ رونه‌کردنه‌وی رۆلی زمان و بواره‌کانی زمانه‌وانی دهرۆنی ده‌دا.

2-0: ریبازی تویژینه‌وه: تویژینه‌وه‌که ریبازی (وه‌سفیی شیکاری) گرتوته‌بهر، واته به‌ پێش‌تبه‌ستن به‌م ریبازه تویژینه‌وه‌که هه‌ولیداوه ورده‌کاری باب‌ه‌ته‌کان نیشان بدات، به‌سود و مرگرتن له کۆمه‌لێک سه‌رچاوه‌ی زمانه‌وانی.

3-0: سنووری تویژینه‌وه: سنووری ئه‌م تویژینه‌وه‌یه بریتیه له زمانی کوردی، زاری (کرمانجیی ناو‌مراست) به‌ نمونه و مرگراوه. واته له چوارچێوه‌ی ئه‌م زاره، نمونه زمانیه‌کان خراوته‌رو.

4-0: گرنگی تویژینه‌وه: گرنگی ئه‌م تویژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه زمان وه‌ک پێواژۆیه‌کی چر و ئالۆز باسکراوه، ئه‌م پێواژۆ چر و ئالۆزه‌ش له‌میشکدا هه‌لگه‌راوه، بیرکردنه‌وه و ئاوه‌مه‌ندی هه‌ر تاکێک به‌ هۆی ئه‌م پێواژۆیه‌ی رۆن و ئاشکرا ده‌بی.

5-0: نامانجی تویژینه‌وه: تویژینه‌وه‌که نامانجی ئه‌وه‌یه په‌یوه‌ندی زمان به‌ بیر و دهرۆنی تاک و هه‌ر ناجیگیرێک له‌ دهرۆنی تاکدا ئه‌وا له‌ دهر‌برین و شێوازی‌دا، چۆن ره‌نگه‌دانه‌وه، بیخاته‌رو.

6-0: هۆی هه‌ل‌ب‌زاردنی تویژینه‌وه‌که: به‌ پێویست و گرنگ زانیی باب‌ه‌ته‌که، رۆلی کارتی‌که‌ره دهرکی و ناوه‌کیه‌کان له‌ سه‌ر بیر و دهرۆنی تاک و ره‌نگه‌دانه‌وه‌ی له‌سه‌ر ره‌فتاری زمان.

7-0: ناوه‌رۆکی تویژینه‌وه‌که: تویژینه‌وه‌که له‌ پێشه‌کیه‌ک و دو به‌ش پێکهاته‌وه، له‌ به‌شی یه‌که‌مه‌دا چه‌مکی زمان و زمان لای دهرۆمانان و سنووری دهرۆمانی خراوته‌رو، له‌ به‌شی دو‌مه‌دا باس له‌ چه‌مکی بیر و دهرۆن، په‌یوه‌ندیان وایکرده، هه‌رگیز هه‌چ وه‌لامیک نه‌توانی‌ت په‌رگه‌راوه وه‌لامیکی راست و دروستی زانستیانه‌ی گه‌شتگیریه‌ی، به‌ل‌کو سه‌روشتی زمان وایکرده هه‌مو پێناسه و تیروانیه‌کان رێژه‌یی بن، "چونکه زمان له‌ ته‌واوی بواره جیا‌جیا‌کانی ژبانی مرۆفدا رۆلی گرنگی خۆی ده‌گه‌ری، هه‌ر نه‌مه‌ش بو‌ته هۆکار که له‌ گۆشه‌نیگای جیا‌وا‌ز تێب‌روانن و تویژینه‌وه‌ی جۆربه‌جۆری دهر‌باره بکری، ده‌قه‌ فله‌سفی و ئاینیه‌کان سه‌ره‌تاکانی مێژو و تومارکراون، له‌و سه‌رده‌مانه‌دا ئاماژه به‌ زمان و پێکهاته و باه‌خی کراوه، به‌ هۆی گرنگی زمان و هۆکاری جیا‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌ل‌گه‌کان، به‌رده‌وام له‌ دوتویی گه‌توگۆ و تاوتویی که‌له‌بیرمه‌ندان بوه، ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه به‌ هۆی پێکهاته‌ی زمان له‌ هه‌ردو که‌سه‌سته‌ی وانا و ده‌نگه‌کان و نه‌بۆنی پێناسه و پێوه‌ریکی ئه‌ندازی بۆ لایه‌نی وانا، له‌ لایه‌ک و په‌یوه‌ستی وانا به‌ بیر و هۆش

به‌شی یه‌که‌م:

1/ پێناسه و چه‌مکی زمان: په‌سه‌ر دهر‌باره‌ی گرنگی و پێویستی زمان ده‌کری، بیر و بۆجونی فله‌سوفانی داگیرکرده، تا بگاته‌ راده‌ی ئه‌وه‌ی لێکۆلینه‌وه له‌ زمان ته‌نیا ئه‌رکی فله‌سوفان و شاعیران بی، به‌وه‌ی که‌وا به‌ په‌رۆزی سه‌یری زمان کراوه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی سه‌روشتی زمان و فره‌ ره‌هه‌ندی زمان وه‌ک دیارده‌یه‌کی مرۆیی وایکرده، هه‌رگیز هه‌چ وه‌لامیک نه‌توانی‌ت په‌رگه‌راوه وه‌لامیکی راست و دروستی زانستیانه‌ی گه‌شتگیریه‌ی، به‌ل‌کو سه‌روشتی زمان وایکرده هه‌مو پێناسه و تیروانیه‌کان رێژه‌یی بن، "چونکه زمان له‌ ته‌واوی بواره جیا‌جیا‌کانی ژبانی مرۆفدا رۆلی گرنگی خۆی ده‌گه‌ری، هه‌ر نه‌مه‌ش بو‌ته هۆکار که له‌ گۆشه‌نیگای جیا‌وا‌ز تێب‌روانن و تویژینه‌وه‌ی جۆربه‌جۆری دهر‌باره بکری، ده‌قه‌ فله‌سفی و ئاینیه‌کان سه‌ره‌تاکانی مێژو و تومارکراون، له‌و سه‌رده‌مانه‌دا ئاماژه به‌ زمان و پێکهاته و باه‌خی کراوه، به‌ هۆی گرنگی زمان و هۆکاری جیا‌کردنه‌وه‌ی کۆمه‌ل‌گه‌کان، به‌رده‌وام له‌ دوتویی گه‌توگۆ و تاوتویی که‌له‌بیرمه‌ندان بوه، ئه‌وه‌ی جیی سه‌رنجه به‌ هۆی پێکهاته‌ی زمان له‌ هه‌ردو که‌سه‌سته‌ی وانا و ده‌نگه‌کان و نه‌بۆنی پێناسه و پێوه‌ریکی ئه‌ندازی بۆ لایه‌نی وانا، له‌ لایه‌ک و په‌یوه‌ستی وانا به‌ بیر و هۆش

و به‌های دمر پرینه‌کان له لایه‌کی تر، به‌دهوامی و یه‌کلانه‌بونه‌وی به مشتومری بایه‌ته‌کانی تاییه‌ت به زمان داوه و هس کله‌بیرمه‌ندیک به شیومیه‌ک لیکدانه‌وهی بو کردوه و همولیانداوه روخسار و ناوه‌روکی زمان، پیکهاته و کهرسه‌کانی شیبیکه‌نوه.

کیشهی نیوان لایه‌نگرانی سروشتی زمان و خواکردیی زمان و ده‌ستکردیی زمان سه‌رده‌مانیکی زوری خایاند و تا ئیستاش یه‌کلایی نه‌بوته‌وه، هس چنده‌چۆمسکی له نیوه‌ی دوهمی سه‌ده‌ی رابردودا همولیکی میانگیری و تیکه‌لکردنی دا، به‌وه‌ی له میثکی مرؤفا کارگه‌یه‌کی بنه‌رتی وه‌کو توانستیک، له میثکی مرؤفا هه‌یه و کهرسه‌ی چ زمانیکی تیدا بکه‌ی، به‌ه‌مه‌نیانی نه‌و زمانه به‌و زمانه نه‌جام‌ده‌ری (بروانه سه‌راوه‌کانی چۆمسکی).

له‌باره‌ی چه‌مکی زمانه‌وه له ئینگلیزیدا (langue- language)) له زمانی عه‌ره‌بیشدا (اللسان- اللغة) به‌کارهاتوه و که‌چی له زمانی کوردیدا (زمان – زبان) به‌کارهاتوه، به‌لام کاتیک (زمان) به‌تغیا به‌کارده‌ی، لیلواتیه‌ک دروستده‌کا و دو واتا ده‌گه‌ینی، به‌کیکیان واتای له‌ته‌گوشتی ناو‌ده‌م ده‌گه‌ینی و ئه‌ویتریان به‌ واتای ئاخاوتن ده‌ی، به‌لام کاتیک له‌ره‌وتی رسته‌یه‌کدا به‌کارده‌ی، ده‌توانری له‌مه‌سه‌ته‌که‌ی به‌گه‌ین، هس له‌باره‌ی چه‌مک و زاراه‌ی زمان، زمانه‌وانی سوپسری (فیردینان دی سوستر) چه‌مک و زاراه‌وه‌کانی (اللسان- زبان- langue) و (اللغة- langue – زمان) و (اللکلام – parol- گوته‌نی) له‌یه‌کتیری جیاکردوته‌وه، هس یه‌که‌یانی به‌جیا راقه‌کردوه، ده‌لی: زبان په‌یره‌وه و پیوانه‌یه‌که یاخود یاسایه‌کی توکمه‌یه بو به‌یه‌که‌گه‌یشتی مرؤفه‌کان که له‌ژینگه‌یه‌کی زمانی هاو‌ره‌گه‌زدا بی. (زمان کومه‌له وینه‌یه‌کی درک‌اندنه که له‌هزری کومه‌له هه‌یه و درێژکردنه‌وه‌ی گوته‌نه به‌یاسا و ریسای ریزمانی ریکده‌خری له‌بوئیکی مادیدا" (محمد‌امین، ۲۰۱۷، ل ۱۲۶).

"زمان رولیکی یه‌کجار بالا له‌ژیانی مرؤفا ده‌بینی، بو هس لایه‌ک ده‌چین و به‌هس لایه‌کدا ده‌روانین، ده‌بینین زمان له‌به‌ر ده‌ست و ده‌مایه و بوته‌به‌شیکی وا له‌مرؤف که هس گیز لیلی جیانابیته‌وه" (فتاح، ۱۹۸۷، ل ۷).

که‌واته زمان: په‌یره‌ویکی نیشانه و وشه و هیمایه، که مرؤف به‌کاریده‌هینی بو په‌یره‌وندیکردن و گه‌یاندنی بیر و هه‌سه‌کانی.

۲/ زمان لای دهروزمانان:

ده‌رونزانه‌کان به‌ناچاری په‌نایان بو ریکاری زمان بردوه بو هینانه‌یی ئامانجه‌کانیان، چونکه ئامانجه‌کانی ده‌رونزانی بریتین له: تیگه‌یشتن له‌ناخ و ده‌رونی مرؤف که بوچی و چۆن نه‌و ره‌فتارانه ده‌کا؟ دواي تیگه‌یشتن له‌ناخی ده‌رون پیویستی به‌پیشبینیکردنه، که که‌ی نه‌و ره‌فتاره ده‌کا و چی ده‌کا؟ دواي ئه‌وانه‌ش ئامانجی به‌ره‌فته‌کردنی ره‌فتاره نه‌رینه‌یه‌کانه. له‌هس سه‌ ئامانجه‌که‌ی، ده‌روزمانی پیویستی به‌ زمان ده‌بی، بو تیگه‌یشتی ناخی مرؤف و پیشبینیکردن و به‌ره‌فته‌کردنی ره‌فتارمه‌کان. لیره‌دا رولی هس دو زانستی زمان و ده‌رونزانی تیکه‌ل ده‌بن و سود له‌کهرسه‌کانی به‌کتیری وهرده‌گرن.

یه‌کیک له‌سوده‌گه‌شیه‌کانی زمان، نه‌ویه که تاکه نامراز و کهرسه‌یه که هه‌مو زانسته‌کانی تری پی بگوازریته‌وه و راقه‌بکری و په‌ره‌یانپیدری" (ره‌سول، ۲۰۲۴، ل ۸۲)، به‌تابه‌تی له‌توئیرینه‌وه‌ی زانسته مرؤفایه‌تیه‌کاندا ره‌گه‌زیکی سه‌ره‌کیه. بو‌یه به‌به‌رده‌وامی له‌په‌یره‌ندیه‌کی به‌هیزه له‌گه‌ل زانسته مرؤفایه‌تیه‌کان و له‌کوئاییدا کومه‌لیک لقی زانستی نوئ دینیتته ئارا وه‌ک: (زمانه‌وانی ده‌رونی).

له‌روی زمانه‌وانیه‌وه، وشه‌ی زمان وه‌ک هس ناویکی تر، ئاماژه‌یه بو ناوه‌روکیک، چونکه واتای هس وشه‌یه‌ک "بریتیه له‌په‌یره‌ندیه له‌خوه‌ی له‌نیوان ناو و ناوه‌روک په‌یاده‌بی" (سوستر، ۱۹۸۵، ل ۱۲۴).

وینهی (۱) / پهیوهندی نیوان ناو و ناوهروک

بهم پښه زمان له کور دیدا سرباری نهوهی پهیوهندی واتایی لهگهل نهو پارچه گوشتهی ناو دم (لسان/ tongue) پیدا کرده، ههروهه پهیوهندی واتایی لهگهل نهو ناخواتنه (لغة/ language) پیدا کرده، که پیروهیکی ریکهوتوه، مروّف به هوی زنجیره دنگهکان، واتاکانی میسکی دهگوازیتوه بو بهرامبری و به پښهوانهش به ههمان شپوه واتاکانی بهرامبری و مردهگرئ. واته؛ مروّف توانیویتهی به ریکاری نهو پهیرهوه واتا و چهکهکانی میسکی له هیمما دنگهکان باریکا و نالوگوریان پی بکا.

"دروزمای گرنگی ددها بهو زنجیره گوتهی که له میسکی ناخپورمهوه له کاتی ناخواتندا به دوی یهکتردا دین و ریزدین، که چون نهو زنجیره گوتهانه پهیوهندی لهگهل یهکتردا دروستدهکن، دواتر سمرنج له دواکهوتتهکانی شپوه و پیکهاتهی گوتهکان ددها، که پیکهاتهی نهو گوتهانه چ جوریکن له ناخواتن، چونکه نهو جوره گوتهانه جوریکن له بهکار هینانی زمان به باری درونی ناخپور" (محمدآمین، ۲۰۲۳، ل ۱۶). "هه زانستیک بریتیه: لهو بابتهی توژیینهوه دهر بارهی کهرستهکانی خوی دهکا" (رهمول، ۲۰۲۳، ل ۳). دهر زمانیش و مک هه زانستیک تر بنگومان توژیینهوه لهسهر کهرستهکانی خوی دهکا، لهبهه نهوهی دروزمای له نهجانی یهکترتی ههرو زانستی زمانهوانی و دهر و ناسیه، بویه کهرستهکانی کوراهوی ههرو جوری زانستهکه. کهرستهکانی زمانهوانیش بریتین له کهرستهکانی زمان (دنگ و واتا و دهستور)، کهرستهکانی دهر و ناسیه بریتین (له دهر و رهمتاری مروّف)، کهواته؛ کهرستهکانی دروزمای بریتین: له توژیینهوه له کهرستهکانی زمان لهژیرو روشنایی دهر و رهمتاری مروّف، دور و نریک سهرجهم توژیینهوه و بوچونه دهر و ناسیهکان بابیهخیان به زمانداوه بو شیکردنهوهی رهمتارمکانی مروّف له ریگهی زمانهوه.

پښاسهی دروزمای لای زانایانی زمانهوانی و دهر و ناسیه به جیا دهمینهرو:

- لای زمانهوانان:

- 1) چومسکی:- توژیینهوه له پهیوهندی نیوان زمان و بیر و هوشی مروّف دهکا (برکو، ل ۶).
 - 2) دیفد کریستال:- لقیکه له لقهکانی زانستی زمان، توژیینهوه له پهیوهندی نیوان رهوشتی زمان و پرؤسه دهر و نیهکان دهکا، لهو روهی که دهکویته بهر نهو رهوشتهوه (Crystal, 2003, p380).
- لای دهر و ناسان:-
- 3) جاک ریجا و هیتر:- بوچونیان وابه:
 - دروزمای نهو زانستهیه گرنگی به توژیینهوه له رهمتاری زمانی مروّف و کرده دهر و نیهکان له کاتی بهکار هینانی زمان له بهر هممهینان و تیگهیشتن و مرگرتن ددها (دزمی، ۲۰۱۴، ل ۱۷).
 - 4) نهو زانسته وهکو دیاردهیهکی رهوشتی ژیری، توژیینهوه لهسهر زمان له روی گهشهکردنی زمان و کاریگریه دهر و نیانه دهکا که له پیش و پاش، یاخود له کاتی رودانی قسهکردندا رودهمن (الحوالی، ۱۹۹۸، ل ۱۸۰).

۱-۲ / سنوری دروزمای:

بوار و سنوری دروزمای فراوانه، دهکری به گشتی بهم شپوهی خوارهوه بخریتهرو: (سامی، ۲۰۱۱، ل ۳۲-۳۳)

- (5) سروشت و بنیاتی زمان له بۆتهی دهرونی مروقهوه.
 - (6) پهيوهندی نیوان دهرون و زمانی مروقه به شیوهیهکی گشتی.
 - (7) پهيوهندی نیوان زمان و بیر (بیرکردنهوه).
 - (8) بهرهمهینانی ناوهوی زمان.
 - (9) تیگهیشتنی ناوهوهی زمان.
 - (10) وهرگرنتی زمانی بهکهه (دایک).
 - (11) فیروبونی زمانی دوهم (بیگانه).
 - (12) نه ریته ناخاوتنیهکان.
 - (13) جیاوازی تاکایهتی له بهکارهینانی زماندا.
 - (14) دهر و ناسیی خویندن.
 - (15) لیکولینهوهی و اتا.
 - (16) زمان و کهسایهتی.
 - (17) خهوشهکانی قسهکردن (گوتن) و چۆنیهتی چارهسهرکردنیان.
 - (18) چۆنیهتی کۆگاکردنی وشهکان له یادگهدا.
- کهواته، دهر و زمانی به شیوهیهکی گشتی گرنگی به تهواوی نهو لایهنه شارواونهی زمانی تاک دهدا، که تیگههین به هزر و دهرونی تاک، له مرووه (جاک ریشارد) دهلی: نهه زانسته بایهخ به پیواژو ناومزیهکان بو بهرهمهینانی زمان و تیگهیشتنی دهدا. ههروهه گرنگی به پیواژو دهرونی و ناومزیهکان له کاتی تیگهیشتن و فیروبونی زمانی دوهم دهدا (زمنگنه، ۲۰۲۲، ل ۱).

بهشی دوهم:

۳/ چهمی بیر:

کارگه و کۆگهی چهمک و کههسه و اتاییهکانه، "نهو دهفریه که تیبیدا پیشیینی ئهغدیسه و بیرهوهی و زیرهکی تیادا دهکری، زیرهکی بزوینههیری بیره، لای مروقه ناگاته پلهی بالآ له کاتیگدا نههه که میشک ژیری و چالاکیه به شیوهیهکی بیوتنه که تیگهیشتن و بوچونهکان له ریگهی زمانهوه بی" (دزیه، ۲۰۱۴، ل ۱۳۱). نهو چالاکیه گیانیه، یان ناماددییه که له پیکهاتهی ماددی (میشک) دهکهوتنهوه و تاییهتمهندی و توانای مروقه لهچاو بونههر و زیندههرهکانی تر دهردهخا، پیواژویهکه پشته به بنهماکانی لوژیک بهستهوه، واته؛ چالاکیهکی ریکوپینک و تهواوه، بی نهوهی ههستی پینکری (حمید عزیز، ۲۰۰۹، ل ۳۰). سهبارت به چهمک و اتا و زاراهوی بیر "له زمانی عهرهیی (فکر) بو بهکارهاتوه له زمانی ئینگلیزی زاراهوی (Thought) بو بهکارهاتوه، له زمانی کوردیشدا سههرای زاراهوی بیر خوی لیره و لهوی به واتای (رامان، سهرنجان، تیرامان، هزر، هتد) بهکار دیت" (محمدآمین، ۲۰۱۷، ل ۱۲۸). (دیکاردت) رای وایه: بیر سروشتیکی جیای ههیه نهو پیوایه کۆکیکی گیانی ههیه و پشته به خوی بهستهوه، ژیریژیکی تاییهتی ههیه له کهشهکردن و پههسهندنایه. بیر له فههنگی (ههمبانه بۆرینه) (ههژار موکریانی) بهم واتایانهش هاتوه: (چالوو، هزر، فکر)، (موکریانی، ۱۳۶۹، ل ۹۰). له فههنگی (الوسیط) دا، که له کۆری زمانی عهرهیی له قاهیره دهرچوه، دهلیت: "بیر بریتیه: له خستههگهری ناومز له شته زانراوهکاندا بو گهیشتن به زانستی شته نهزانراوهکان" (زههوی، حمید، ۱۴۳۶، ل ۲۶۲). بیر پهکیکه له چوار بنهما دامهزراوهکهی بنهما و اتا: (مههست، نرخ، بیر، کاریگهری)، به گهر خستهی بیر له لایهن مروقهوه دهگوتری: (بیرکردنهوه). بایهتی بیرکردنهوه پهکیکه لهو بایهتانهی مشتومریکی زۆری لهسههه، پیناسهی زۆری له روانگهی جیاوه بو کراوه، بهلام ههتا ئیستا پیناسیهکی گشتگیری بو نهکراوه، نهههش دهگهریتنهوه بو نهوهی که بایهتیکی دهرجهستهی نههینراوه و پهکهی پیوانی نیه، بهلام نهههش واتای نهوه نیه که پشتهگوتی خرابی، بهلکو بوته بایهتیکی سههرنجراکیشی توژیینهوهکان به تاییهتی دهر و زمانی.

۳-۱ / پیوستیهکانی بیرکردنهوه:

هیچ رهفاریکی مروقه بهی چهند پیوستیهک پیکنایی، بیرکردنهوهش و مک رهفاریکی نالۆزی مروقه و کردیهکی ناوهکی نههینراوی نیو میشک پیوستیهی به کههسته خاوهکانی ههیه، جاریکی تر نهه پیوستیهانه دهبنهوه وروژینهریک بو بهدییهینانی رهفاریکی تر.

زمان: زمان وهک چوار چپوهیهک رۆلدهگیزئ بۆ له قالدانی بیر، زانیاری و واتاکانی مروقی تیدا ریکخزئ، زوریک له زانیان زمان و بیر به دو دیوی یهک دراو دادهنن، چونکه زمان له قالدانی بیره و له ریکه دهنگ و هیماکان بهرجهسته دهکا، پاشان بیریش خوی لهو قالدیه زمانیه داریزراوه دهبنینهوه. (سوکرات) پنیوایه زمان کلیلی بیره و (ئهرستو)ش زمان به قالدیک وهسف دهکا بۆ خستنهروی بیرزکهکانی (باطنی، ۱۱۳۹، ل ۶۳۳). لای زانا هاوچهرهکانیش به ههمان شیوه لهوانه (چۆمسکی) پنیوایه کلیلی راستهقینهی ناوهز و بیرکردنهوی مروقه.

یادگه: مهبهندی ههنگرتنی زانیاریه تو مارکراوهکانی رابردوه، "بیرکردنهوه بهی پنیواژوی یادکردنهوه و دوباره گهراوهی زانیاریه ههمبارکراوهکان نابئ، واته؛ نهسته مه یهکیک بتوانی راهینانیک شیکار یان کار و چالاکیهک بکا، نهگم سود له زانیاریهکانی ناو کۆهندهمی یادکردنهوه و مرهگرئ" (قهرجهتانی، ۲۰۱۵، ل ۲۷۶). بیرکردنهوی دروست یادگیهکی تهنروستی له پشته، که چالاکیه زهینیهکان له میشکدا زانیاریهکان بۆ بریاردانیک ریکدهخا، واته؛ بیرکردنهویهکی باش له یادگیهکی باشدایه.

ژینگهی دهرونی: بیرکردنهوه پنیوستی به سهرنجانیکی قول ههیه، بۆ ههر بیرۆکهیهک یان بابتهیک، بی سهرقالدکردن، بونی کهشیکی دهرونی تاییهت و کارلینیکی کۆمهلایهتی دیارکراو و نارامیهکی دهرونی یهکیکه له بنهماکانی بیرکردنهوه.

۲-۳ / پهیوهندی نیوان زمان و بیر:

دهمیکه فیهلسوف و زانیان خویان بهم بابتهوه سهرقالدکردوه، توژینهوه له پهیوهندی نیوان زمان و بیر تاکو نیستاش بهردوهامه و نهوانراوه وهلامیکی یهکلاکهوهی متمانهبهخشی زانستی بهدهستبهینزئ، چونکه هیشتا زانست نهوهی یهکلا نهکردوتهوه بۆ نهوهی پهیوهندی و جیاوازی و پهیدابونی بیر و زمان ساغیکاتهوه، بۆ نهوهی رونیکهنهوه ههنگاوی یهکهمی دهرکوتن و بونهکهی پتر به لای کامیان دهشکتهوه و کامیان دهبنیه داهینس و بزوتنهوی نهوهی دیکهیان، نایا زمان وا دهکات بیر بجولئ و چالاکی بنوینئ و هیز و وزه پهیدابکا؟ یان بیره وا دهکا زمان نهک و چالاکیهکانی راپهزینی و پهیوهندی له نیوان بهکارهینرهکانی لهنیو کۆمهلهگه دروستبکا و گوتاریک راپهزینی؟ (حهسن، ۲۰۲۰، ل ۳۴-۳۵). زمان نهو کههسهیه که بیر کاری تیدا دهکا، بیریش نهو لایهنیه کههسه زمانیهکان له خۆدهگریت و کۆیاندکهاتهوه، بهمهش نهوه دهگهینئ که پهیوهندی زمان و بیر پهیوهندیهکی دو لایهنیه، وهک دو روی یهک دراوان (داود، ۲۰۰۹، ل ۳۳). له سروشتی پهیوهندی نیوان زمان و بیر، دهوانین سود له دهرکوتوترین بۆچونی زانیان و مرهگرین، لهوانه:

(وؤرف)[†] پنی وابه، زمان هۆکاریک نیه بۆ گوزارشتکردن له بیر، بهلکو زمان خوی نهه بیرانه (الافکار) دروستدهکا، نیمه شتهکانی دهروبهرمان له جیهاندا دابهشهکمین، بهو نهخشهکی که زمان بۆمان دهکیشئ، وهک چۆن دهلین "جیهان به هوی زمانهوه دهخولقی" (بوعمامه، ۲۰۰۷، ل ۲۵۴). زانای نهمریکی (ساپیر) که ماموستای وؤرف بو، خودی تیوره که بۆ نهو دهگهزیتتهوه، به راشکاووی و دهربارهی نهه پهیوهندیه دهلی: زمان کاریگهیهکی گهوره لهسه ریکهی بیرکردنهوه مان ههیه. ههر نهویش ریکهی بیرکردنهوه و ههلسوکوتهی کۆمهلهگه دهستنیاندکه، ههچ کۆمهلهگهیهک نیه، بتوانی جیهان ببینی، مهگم له ریکهی زمانهوه نهی (سهه چاوهی پینشو).

[†] نهه تیوره بۆ یهکهم جاره له لایهن زانای دهرونناس (وؤرف) ۱۹۳۸ خرایهرو، که دهلی: نیمه باسی سروشت دهکمین، به پنی نهو هیلکاریهکی که زمانی نهتهوهیمیمان بۆمانی دهکیشئ، جیهانیش بهرامبهرمان دهر و وهک گۆراویکی بهردهوام ناوه زمان به پنی پهیرهوی زمان ریکهدهخا و پۆلینیدهکات (شیخانی، ۲۰۰۲، ل ۲۰۳). لیرمدا بۆمان دهردهکوهی گهله جیاوازمکان که به زمانی جۆراوجۆر دهوین درکی جیهان دهکمن و دیتتهوه یادیان، له پاشان بیرری لی دهکهنهوه.

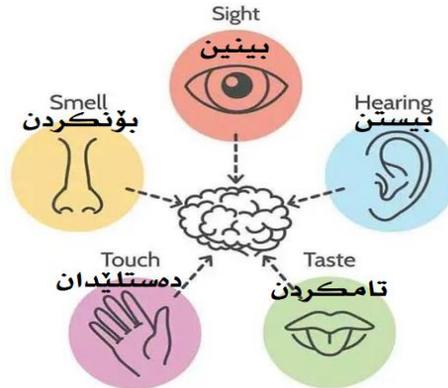
به‌لام به‌لای به لای (جان پیاچی) که به‌کهم جار گه‌شهی زهینی ده‌ستپیده‌کا، پاشان گه‌شهی زمان ده‌ستپیده‌کا، وای ده‌بینی، بۆ گه‌شهی زهینی له لای مندال، زمان خالیکی پیویست نیه. بۆ بنیادنانی هزریکی زیره‌ک، زمان هۆکاریک نیه، به‌لکو ته‌نیا نامرازیکه بۆ کرداری بیرکردنه‌وه، پیاچی پیویایه بیر گه‌شه‌سه‌ندن زمانی دیارده‌کا، بیگومان زمانی مندال و بیرکردنه‌وهی جیاوازی له زمان و بیرکردنه‌وهی گهره‌کان (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۰-۱۷۱). (واتسون) جهخت له‌وه ده‌کاته‌وه که مرۆف هه‌موو کات به هۆی زمان بیرده‌کاته‌وه، ده‌لئ: له‌وه کاته‌ی که تاکیک وه‌لامی هه‌لویتیک یان شتیکی دیارکراو ده‌داته‌وه، هه‌مو جهسته‌ی وه‌لامی نه‌وه هه‌لویتسه ده‌داته‌وه، بۆ نمونه نه‌گهر پرسیارت لیکرا: بۆینباخ چۆن ده‌به‌ستری؟ له‌وانیه، وشه‌ت لانه‌یی بۆ وه‌سفرکردنی نه‌وه کرداره، به‌لکو بۆینباخه‌که ده‌به‌ستی بۆ نه‌وهی رونیکیه‌ته‌وه، چۆن نه‌وه کاره نه‌جامده‌وه، به‌م شتیویه مرۆف که بیرده‌کاته‌وه، پتر له نه‌ندامیکی جهسته‌ی به‌شداریی بیرکردنه‌وه‌که ده‌کا، نه‌وه کرداره بۆمان شیده‌کاته‌وه که چۆن مرۆف به‌بی بونی وشه بیرده‌کاته‌وه (شیخانی، ۲۰۰۲، ل ۲۰۱). کۆی قسه‌کان له‌باره‌ی په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیر لای واتسون نه‌ویه: به‌قولی باسی په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیر نه‌کردوه، به‌لکو له سۆنگه‌ی ره‌فتاره چاودیریکراوه‌کان و کار لیکردن له‌گه‌ل ژینگه‌دا سه‌یری نه‌وه په‌یوه‌ندییه‌ی کردوه.

زانای دهر و ناسی روسی (فیگوتسکی) † گرنگترین شروقه‌ی دهر به‌اره‌ی کار لیکری نیوان بیر و زمان پینشکه‌شکرد، وای ده‌بینی که زمان دو ئهرکی سه‌ربه‌خۆی هه‌یه، به‌که‌میان: په‌یوه‌ندیکردنی دهره‌کی نیوان مرۆفه‌کان و دوه‌میان: به‌کاره‌ینانی ناوه‌کی بۆ بیرمه‌کانی مرۆفه. په‌رجوی درکیکردنی مرۆفایه‌تی نه‌ویه، هه‌ریه‌ک له‌وه دو په‌یره‌وه (دهره‌کی و ناوکی) یه‌ک کۆدی زمانه‌وانی به‌کارده‌هینن، پاشان ده‌توانزی، تاراده‌یه‌ک سه‌رکه‌وتوی هه‌ریه‌که‌یان بۆ نه‌وهی تریان و مره‌بگیردیت (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۴). به‌رونی نامازه به‌وه ده‌دا که ره‌وتی بیرکردنه‌وه له‌گه‌ل دهره‌کوتنی هاوکاتی قسه‌کردندا نیه و دو پیواژۆی هاوکات نین و یه‌که‌یه‌کی به‌کلاکه‌ره‌وه له نیوانیاندا هه‌یه (یوسف، ۱۹۹۰، ل ۱۴۵). په‌یوه‌ندیی نیوان زمان و بیرکردنه‌وه به‌بروای (سببیتی) له‌دهری تیگه‌یشتی نه‌وه له یه‌کتر برینی قولی نیوان زمان و مه‌ک نامرازیکی دهر برین و بیرکردنه‌وه و مه‌ک پیواژۆیه‌کی دهرونی که تیگه‌یشتی مرۆف دهر به‌اره‌ی جیهان ریکده‌خا ده‌سوریتیه‌وه (العیاصره، ۲۰۱۱، ل ۱۷۷).

۴/ زمان و داتا:

مرۆف له چرکه‌ساتی له دایکوبنیوه له ژبانی رۆژانه‌یدا بۆ "دابینکردنی پیدابوینییه‌کانی ژبانی و فه‌راهمه‌کردنی خۆشگوزهرانی له هه‌ولێ به‌ده‌وامدایه، نه‌وه هه‌ول و کۆششهی ده‌بیته به‌هره و زانیاری و له می‌شکیدا پاشه‌که‌وتی ده‌کا، له هه‌مان کاتدا داتای هه‌ول و کۆششی نه‌وانی تریش و مره‌دگه‌ری و ده‌یخاته سه‌ر خه‌رمانی داتا و زانیاریه‌کانی خۆی پتر پینان به‌هره‌مه‌ند و شارمزا ده‌بیت" (ره‌سول، ۲۰۲۴، ل ۳). داتا‌کانیش کۆی نه‌وه زانیاریانه‌ن که تاک له می‌شکیدا هه‌لاینده‌گه‌ری. شیکارکردنی زانیاری و داتا‌کان له می‌شکی هه‌ر تاکیکدا په‌یوه‌سته به‌وه مامه‌لییه‌ی که له سه‌رمه‌تای ئاشنابونی به زانیاریه‌که هه‌یوه، بۆ نمونه کاتیک که ده‌وتری: (ناگر) ره‌نگه لای که‌سیک نه‌وه وشه‌یه واتای ترس به‌گه‌یه‌نیت، له‌به‌ر نه‌وه‌ی له رابردودا به (ناگر) سوتابی، یاخود له لای که‌سیکی تر وشه‌ی (ناگر) پیچه‌وانه بی و هه‌ستیکی خۆشی پیندا، چونه‌که له رابردودا هه‌یج ترسیکی له (ناگر) بۆ دروسته‌به‌وه. بۆیه دهر هاویشته‌ی زانیاری و داتا‌کان له می‌شکدا بیرکردنه‌وه و ره‌فتاری که‌سه‌که دهر ده‌خا. که نه‌مه‌ش په‌یوه‌ندی به‌تینی به‌یادگه‌ی مرۆف هه‌یه، چ به ناگا یان بی ناگا، بنچینه‌ی زمانیش بریتیه: له‌وه وینه به‌رجه‌سته و دهر جه‌ستانه‌ی ناوینته‌بو به هه‌یمایه‌کی ده‌نگی و پارێزراو له کۆگه یان یادگه‌ی می‌شک، وینه یان شتیوه‌ی نه‌وه وشانه‌ش له بازگه‌ی هه‌سته‌مه‌ره‌کان ده‌خزینه ناو نه‌وه کۆگایه.

بیر و بۆچونه‌کانی فیگوتسکی له کتیبی (هزر و زمان) که له سالی (۱۹۳۴) دا نوسبووه‌تی دهر که‌وت، که † جهختی له کار لیکری زمان له‌گه‌ل بیردا کردومه‌وه. که ئامانجی فیگوتسکی له (هزر و زمان) دا نه‌وه بو نیشانی بدا، بیر و زمان که ریشه‌ی جیاوازیان هه‌یه. ته‌نیا له چرکه‌ساتیکی تاییه‌تی دروستبونی بۆماوه‌یدا ناوینته‌ی یه‌کتر ده‌بن، نه‌ویش دوا‌ی نه‌وه‌ی نه‌وه دو ئهرکه له‌ژیر کار یه‌گه‌ری پیچه‌وانه‌دا گه‌شه‌ده‌کهن (فیگوتسکی، ۲۰۱۶، ل ۳۰).

ۋېنەى (۲) پەيۋەندى نىۋان ھەستەكان و

ئەۋەى جىۋازىيى لە بىر كىرەنەۋەى تاكەكاندا دروستدەكا، ژمارە و جۆرى ئەۋ وشە و داتايانەيە بە ماكەكانيانەۋە، كە لە كۆگەى بىرى ھەر تاكىك تومار كراون، بۇ نەمۇنە: ئەگەر كەسنىك ھەمۇ بەشە پىۋىستەكانى ئوتومبىل بە ماكى سود و زىان و چۆنەيتى كار كىرەنەىن لە كۆگەى مىشك تومار نەكرابى، ناتوانى، ئوتومبىل لىبخورنى و تاكو ئەۋ داتايانە زۆرتىر بن، بەھرەى ئەۋ كەسە لە لىبخورين زۆرتىر دەيى، واتە؛ لەم بارمەۋە بىر كىرەنەۋەى باشتر دەيى و رىژەى زىرەكىي بەرز دەيىتەۋە. بۇيە گىرنگە مندال لە سەر متادا فېرى زىمانى دايك بىكرى؟، چۈنكە زىمانى دايك بىنەماى بىر كىرەنەۋەى، بە بۇ نەمۇنە ئەگەر مندالنىك زىمانى دايكى كوردى بى، بەلام لە سەر متادا فېرى زىمانى نىنگلىزى بىكرى، ئەۋا ناتوانى، بە كوردى بىر بىكەتەۋە، چۈنكە بىنەماى وشەكانى زىمانى نىنگلىزى جىۋازىن لە زىمانى كوردى، بۇيە وشە شىۋازى بىر كىرەنەۋەى دەستنىشانەكا، گىرنگە مەۋف ئاگادارى وەرگەرەكان (كار تىكەرەكان) بى، جا چ بىنراۋ يان بىسراۋ يان خوينراۋ بن، لەبەر ئەۋەى كار تىكەرەكان كار دەكەنە سەر ھىزدانى مەۋف، پاشان بىر كىرەنەۋە، لە دواتردا بىر كىرەنەۋەى دەبن بە رەفتار، چۈنكە بىرەكان لە مىشكدا قەتئىس نابن. كۆى رەفتارەكانىش دەبنە شىۋازى ژيان كىردى تاك. "ئەرسىتو دەلى: ھەمۇ گولەكانى بەيانى لە توكانى ئەمەردا نامادەن، ھەمۇ ئەنجامەكانى داھاتو لە بىرەكانى ئەمەردا بونيان ھەيە" (الفقى، ؟، ۹۷)

۵/ دەرون و پىكەتەى دەرون:

دەرون چىە؟ گىيانىكى كۆمەلەيەتتى نىمەيە، ھەم ھىزە و ھەم ھەستە، ھەلۋىستىكى تاييەتە كە نىمە بەر امبەر بە گەر دەون و جىيەن دەگرىنەبەر، كۆمەلە بىرۋەبەرى بۇ مايمەيى و بەدەستەيىنراۋمانە، ئەۋ بەھا گىيانى و رەفتار يانەيە كە رىزىيان لىدەگرين و پابەندىن پىيانەۋانەۋە، ھەست و سەلىقە ھونەر بىيەكانمانە بۇ دىيار كىردى ئاراستەى ھەستەكانمان و شىۋازى ژيانمان، بۇيە دەرون گەۋرەتەرە، لە ھىز. دەرونىش لەناۋ كۆمەلگە دروستدەيى (موسى، ۲۰۱۱، ل ۱۷). "دەرون: پەيرەۋىكە بەر ھەمى كار لىكردى خود و جىيەنى دەرەۋەيە، دەماخ گۆرەپانى سەرەكىي ئەۋ پەيرەۋەيە" (دزەيى، ۲۰۲۱، ل ۶۱). دەرون ۋەك چەمكىكى گىشتى، خاۋنى كۆمەلە بەشېك و ھىزى تاييەت بە خۇيەتتى كە خەرىكە بە ژيانى ناۋەۋەى مەۋفەۋە، واتە ئەگەر مەۋف ژيانى كەتۋارى خۇى بە جەستەى زىندەزانىي بەسرايىتەۋە، لە دەرەۋەش مامەلە لەگەل شتەكاندا بكا، ئەۋا دەرون ژيانى مەۋفە لەگەل ۋېنەى شتەكان لە ناۋەۋەى خۇيدا (غەرب، ۲۰۱۱، ل ۱۸).

زىمان رەنگدانەۋەى بىرە، بىرىش ئاۋىنەى دەرونە (جلوريا و ھارس، ۱۹۹۸، ل ۱۷). بە پىنى لىكدانەۋەى تۋىژەرە دەرونناسەكان كەرسە پىكەيىنەرەكانى دەرونى مەۋف دابەشى دوۋ لايەنى دەرەۋ و ناۋە دەبن، لايەنكى دىيار و دەرەكىە

بۇ زىياتر بىروانە: چۈن مامەلە لەگەل بىر كىرەنەۋەى نەرىنى بىكەين؟ د. زانا ئەحمەد قەساب دىدارىكى تاييەت §
لە بەرنامەى ئاۋىنە لە كەنالى ئاسمانى كەلى كوردستان لە بەرۋارى ۳ / ۱۱ / ۲۰۲۱ لە كىتەبخانەى
پىروفېسسور عىزەدىن مۇستەفا رەسول لە شارى سلىمانى تومار كراۋە.

دهکمن، له ناخاوتندا رهنگدهداتهوه (شمس، ۲۰۰۶، ۴۵ل). (شتاينتال) لهو باومره دايه، که زماني تاکه کهسي رهنگدانهوهی بيري تاکه کهسه و زماني کومهل رهنگدانهوهی ههستي کومهله و واتای وشه سنوردار نيه، چونکه بهستراومتهوه به باري دروني و تافیکردنهوکهانی مروّف، هس بويش وشه واتای تهوای خوی نادا، تاکو له لايهن کهسيکهوه بهکارنه هينري (دزمبي، ۲۰۱۴، ۳۵ل)، هسروهه پيويايه، وشه له چرکه ساتي يه کهمي بهکارهينانيدا و اتا پهيدادهکا و زمان دربريني دروني کومهلگيه (الدباس، ۲۰۱۲، ۱۵۷ل).

۶/ زمان و درون و ژينگه:

رهفتاري مروّف به پيچهوانهی رهفتاري نازمه کهانوه، تهنيا وهلام يان کاردانهوهی خودکاري نيه، بهلکو رهفتاري مروّف گوزارشت له چالاکیهکی نالوز و نامانجدار و تهناست له پيوازويهک دهکا، که توانای پيشکوتن و تهپهرااندني هيه. له پشت هم تايبهتمنديه جياوازانهی ژياني دروني مروّفهوه دور ههندي هاوسنگ هس: رههنديکی ناوخويي: هوکاره بابلوجيهکان.

رههنديکی درهکی: هوکاره ژينگيهی و کهلتوريهکان.

بويه چالاکیی دروني مروّف بهرهمی کارليکی نيوان هوکارهکانی ناوهوه و درهويه (الشرقاوی و نهوانی تر، ۱۹۷۸، ۷۹ل).

بهپتي بوجوني رهفتاريهکان: جياوازيهکان له نيوان مروّفهکاندا پابهنده بهو ژينگيهی تيذا دهژين و ههمو رهفتاريک کاردانهويه بو کارتیکهريکی درهکی تايبهت به رهفتاريکی مروّف يان رهنگه، کاردانهوه بی، بو کارتیکهريکی ناوهکی. بلومفيلد ههوليدا به دارشتني چيروکی جاک و جيل نهوه بسلميني، ههمو کرداره رهفتاريهکان کاردانهوه، بو کارتیکهريه درهکی و ناوهکيهکان و دواتر خوشيان دهبنهوه کارتیکهري، رهفتار مکان ناوينهی ناخی کهسهکان و کارتیکهريه راستهوخو و ناراستهوخوکانی ژينگه ناخی کهسهکان رهنگرينژ دهکا. پيوسته تويزينهوه درونيهکان له رهفتار بکولنهوه و رهفتار پيش وابهستهی ژينگيهی. کهواته زمان له لايهک پهرده لهسهر ناخ لادهدا و رهفتار روندهکاتهوه، له لای ترپش نامرازی پهيوهنديه لهگهل ژينگه، بويه ناکري دهستبرداري تويزينهويهکی ورد و فره لايهني زمان بن (افتيش، ۱۹۹۶، ۲۷۹ل).

بهم پييه دروني مروّف پهيوسته بهو وینه و داتايانهی پيشتر له ريگهی ههستهکانهوه له بيري مروّف کوگا کراون و ههنديکیان لهژير ههژمون و بهرزهفتهی مروّفدان و کرده هوشهکيه ههستيهکان پيکدههينن. وهک: (ههستکردن، بيرکردنهوه، ياکردنهوه....)، ههنديکيشيان له ناخی کوگهی ميشک جيگيربون و له ههژمون و بهرزهفتهی کهسهکه درچون و کرده هوشهکيه نهستيهکان پيکدههينن. وهک: (ترسان، تورهبون، دودلی.....). نهو داتايانه دهبه بنچينه بو نواندني رهفتارمکان و دهبن به پاشخان و سهراچاوه بو وهلامدانهوهی کارتیکهريهکان و بهرهمهيناني کارتیکهري نوئ و نهفراندني له رهفتارمکاندا.

نهنجامهکان:

- 1) زمان شيويهکه له شيوهکانی رهفتاري مروّف و يهکی له نهرکهکانی زمانيش دربريني بيره.
- 2) پهيوهندي بهين له نيوان زمان و دروني تاک هيه، بهلگش هاتنهکايهی دروزمانيه.
- 3) هس ناجيگيريهک لهم بير و دروني تاکدا رويدا، له رهفتاري زمانی تاکدا به شيويهکی ناشکرا رهنگدهداتهوه.
- 4) داتا و زانياريهکانی ناو يادگه و بيرگهی تاک، وابهستهی نهو ژينگيهی که تاک تيذا دهژي.
- 5) زمان کاريگهري هيه، له سهس کهسيتي تاک، له ريگهی زمانهوه دهوانري کاريگهري لهسهس کهسيتي بکري و ناراستهی بگوري، بهرهو نهنجاميکی ديارکهراوه.

سهراچاوهکان:

۱/ کوردي:

** مهرج نيه، ههمو رهفتارمکان کاردانهوهی کارتیکهريه درهکيهکان بن، رهنگه ههندي جار کاردانهوه بن بو کارتیکهريکی ناوهکی، بو نمونه، له نهنجامي نازاريکی ناوهکی مروّفنيک بگري، يان هاوار بکا.... يان کاردانهوهی خوشهويستتيکی ناوهکی ههلوويستتيکی نهريني بهرامبر کهسيک بنويي.

رسول، عابدوللا حوسین، (۲۰۲۴)، زمانی دایک، دہزگای زمانہوانی کوردی - زانکوی جیہان، چاپی یہکهم، چاپخانہی روژ ہللات.

فہتاج، محمد معروف، (۲۰۱۱)، زمانہوانی، چاپی سٹیہم، چاپخانہی حاجی ہاشم، ہولنیر.
غریب، پینشرو عابدوللا، (۲۰۱۱)، جہستہ و دہرون و عقل، چاپی یہکهم، دہزگای چاپ و بلاوکردنہوی ناس، ہولنیر.

دزمی، (۲۰۲۱)، خونندنہوی دہرونی دہق، چاپی یہکهم، ہولنیر.

رسول، (۲۰۲۴)، وانہکانی خونندنی بالآ، ماستہر، زمانہوانی کارہکی، کورسی دوہم.

قہرچہتانی، (۲۰۱۵)، سیکولوژیای گشتی، چاپی چوارہم، چاپخانہی پیرہمیرد، سلیمانی .

موکریانی، ہہزار، (۱۳۶۹)، فہرہنگی ہہمبانہ بۆرینہ، چاپی یہکهم، چاپخانہی پویا، تہران.

دزمی، (۲۰۱۴)، زمانہوانی دہرونی، چاپی یہکهم، چاپخانہی ناویر، ہولنیر.

عزیز، عزالدین احمد، (۲۰۱۴)، بنہماکانی دہرونزانی گشتی، چاپی پینجہم، چاپخانہی روژہللات، ہولنیر.

رسول، (۲۰۲۳)، ریزمانی بہرورد، چاپی یہکهم، چاپخانہی زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

فیگوتسکی، ل. س، (۲۰۱۶)، ہزر و زمان، وەرگیرانی: مستہفا غہفور،

۲/عہری:

إفتیش، میلکا، (۱۹۹۶)، إتجاهات البحث اللسانی، ترجمة:سعد عبدالعزيز مصلوح و وفاء كامل فايد، المجلس الاعلى للثقافة، المشروع القومي للترجمة، الجزائر.

الدباس، صادق يوسف، (2012)، دراسات في علم اللغة الحديث، دار أسامة للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، عمان.

الرزق، أحمد يحيى، (۲۰۰۶)، علم النفس، دار وائل للنشر، عمان، الاردن.

بوردين، هارس، رافيل، جلوريا ج و كاترين س و لورانس ج، (۱۹۹۸)، اساسيات علم الكلام، ترجمة: محيى الدين حميدى، دار المدى للثقافة و النشر.

موسى، سلامة، (۲۰۱۱)، دراسات سيكلوجية، مؤسسة هنداوي.

يوسف، جمعة سيد، (۱۹۹۰)، سايكولوجية اللغة و المرض العقلي، عالم المعرفة و الفنون و الاداب، كويت.

العياصرة، وليد، (۲۰۱۱)، رفيق التفكير و اللغة، دار أسامة للنشر و التوزيع، الطبعة الاولى، عمان، الاردن.

الفقي، إبراهيم، (؟)، التفكير الإيجابي و التفكير السلبي، الرايه للنشر و التوزيع، جمهورية مصر.

داود، محمد محمد، (۲۰۰۹)، جدلية اللغوة الفكر، دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، القاهرة.

سوسير، فيرديناند دى، (۱۹۸۵)، فصول في علم اللغة العام، ترجمة: احمد نعيم الكراعين، اسكندرية.

۳/ نینگلیزی:

Crystal, D. (2003). A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Block well Publishing, fifth edition.

۴/ نامہی ئەکادیمی:

شہمس، ہیمن عہدولحہمید، (۲۰۰۶)، شیوازی دہربرین لہ بۆنہکۆمہ لایہتیہکان، نامہی ماستہر، کولیزى پەروردہ، زانکوی کویہ.

غریب، پینشرو عبدالله حمہ، (۲۰۱۱)، شیعہکانی (بہختیار عہلی) لہ روانگہی دہرونشیکاریبہوہ، نامہی ماستہر، کولیزى زمان، زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

عارف، ئەفین سامی، (۲۰۱۱)، کاریگریی باری دہرونی لہسەر زمانی قسہکردن، نامہی ماستہر، کولیزى زمان، زانکوی سہلآحددین، ہولنیر.

٥/گۆفاری:

شهمس، هیمین عهبدولحهمد، (٢٠١٨)، پهیوهندی و کارلیکی زمان و بیر تابوی سیکسی بعمونه، گۆفاری زانکۆ بۆ زانسته مرقابیهتیهکان، زانکۆی کۆیه، بهرگی ٢٢، ژماره ٣٥.
زیتو شیخانی، زمان و پهیوهندی به بیرکردنهوهوه، گۆفاری پامان، ژماره ٦٨، ٢٠٠٢.
محمد بوعمامه، اللغة و الفكر و المعنى، مجلة دار النشر البحوث و الدراسات، العدد 4، الجزائر، 2007.
محمد زهواوی و دارا حهمید، زمان و بیر، مجلة الاستاذ، المجلد الاول، العدد 122، 1436 هيجري.
نهمین (٢٠٢٣)، شیکردنهوهی باری دهرونی ناخپور له زمانهوانی دهرونیدا، گۆفاری نهکادیمی کوردی، ژماره ٥٦.
نهمین، نهمیر محمد محمد، (٢٠١٧)، رهههندی زمان و بیر له زانستی زماندا، گۆفاری زانکۆی کهرکوک، ژماره ١، بهرگی ١٢.

٦/ مألپهری نهلیکنرونی:

زهنگهنه، مستهفا، زمانهوانی دهرونی، ١٢ / ٤ / ٢٠٢٢.

<http://www.shayan.tiu.com>

1. Kurdish References

Aziz, I. A. (2014). *Principles of general psychology* (5th ed.). Rojhelat Printing House.

Dazayi. (2014). *Psycholinguistics* (1st ed.). Awer Printing House.

Dazayi. (2021). *Psychological reading of the text* (1st ed.). Erbil.

Fattah, M. M. (2011). *Linguistics* (3rd ed.). Haji Hashim Printing House.

Gharib, P. A. (2011). *Body, soul, and mind* (1st ed.). Aras Printing and Publishing.

Mukriyani, H. (1990). *Hambana Borina dictionary* (1st ed.). Pouya Publishing.

Qarachitani. (2015). *General psychology* (4th ed.). Piremêrd Printing House.

Rasul, A. H. (2023). *Comparative grammar* (1st ed.). Salahaddin University Press.

Rasul, A. H. (2024). *Mother tongue*. Kurdish Linguistics Institute, Cihan University.

Rasul, A. H. (2024). *Advanced reading lectures: Applied linguistics* (Master's course materials).

Vygotsky, L. S. (2016). *Thought and language* (M. Ghafur, Trans.).

2. Arabic References

Al-Ayyasrah, W. (2011). *Companion of thinking and language*. Dar Osama for Publishing and Distribution.

Al-Dabbas, S. Y. (2012). *Studies in modern linguistics* (1st ed.). Dar Osama for Publishing and Distribution.

Al-Rizq, A. Y. (2006). *Psychology*. Dar Wael Publishing.

Daoud, M. M. (2009). *The dialectic of language and thought*. Dar Gharib for Printing, Publishing and Distribution.

Feki, I. (n.d.). *Positive thinking and negative thinking*. Al-Raya Publishing.

Ifteesh, M. (1996). *Trends in linguistic research* (S. A. Masluh & W. K. Fayid, Trans.). Supreme Council for Culture.

Mousa, S. (2011). *Psychological studies*. Hindawi Foundation.

Saussure, F. de. (1985). *Chapters in general linguistics* (A. N. Al-Karayin, Trans.).

Yusuf, J. S. (1990). *Psychology of language and mental illness*. Alam Al-Ma'rifa.

3. English References

Crystal, D. (2003). *A dictionary of linguistics and phonetics* (5th ed.). Blackwell Publishing.

4. Academic Theses

Aref, A. S. (2011). *The effect of psychological state on spoken language* (Master's thesis, Salahaddin University).

Gharib, P. A. H. (2011). *The poetry of Bakhtiyar Ali from a psychoanalytic perspective* (Master's thesis, Salahaddin University).

Shams, H. A. (2006). *Styles of expression in social occasions* (Master's thesis, Koya University).

5. Journal Articles

Amin, A. M. M. (2017). The dimension of language and thought in linguistics. *Kirkuk University Journal*, 12(1).

Amin. (2023). Psychological analysis of the speaker's state in psycholinguistics. *Kurdish Academic Journal*, 56.

Bouamama, M. (2007). Language, thought, and meaning. *Journal of Research and Studies*, 4.

Mohammed, Z., & Hamid, D. Language and thought. *Al-Ustadh Journal*, 1(122).

Shams, H. A. (2018). The relationship and interaction between language and thought: The sexual taboo as an example. *Koya University Journal for Humanities*, 22(35).

Shekhani, Z. (2002). Language and its relation to thinking. *Raman Journal*, 68.

6. Electronic Source

Zangana, M. (2022, April 12). *Psycholinguistics*.
<http://www.shayan.tiu.com>